

Analyse

KAREN FABER

Bij filosoferen denk je aan wijze oude mannen die over het leven nadenken. Bij pubers denk je aan jongelui die zich liever met andere dingen bezighouden dan met school. Filosoferen met pubers is dan op het eerste gezicht een verrassende combinatie.

Filosoferen met pubers

door **Karen Faber**

Zo verrassend, dat het uitnodigt tot een onderzoek: waarom zouden leerkrachten of andere opvoeders gaan filosoferen met pubers? Karen Faber verrichtte vanuit de Stichting Leren Filosoferen een onderzoek naar de pedagogische betekenis van het vak Filosofie in de onderbouw van het voortgezet onderwijs en toont aan dat de meerwaarde van het vak ligt in morele vorming van jongeren.

Waarom filosoferen?

Je kunt je net zo goed afvragen: waarom niet filosoferen met pubers? Immers, filosoferen betekent kritisch denken: een basisvaardigheid die je nodig hebt om goed te kunnen leren. Filosofie betekent letterlijk ‘verlangen naar wijsheid’; een verlangen dat het leren stimuleert. Het is op zijn minst opmerkelijk dat er in het Nederlandse onderwijs zo weinig aandacht wordt besteed aan filosoferen, in tegenstelling tot in de landen om ons heen. Kinderen hebben van nature een nieuwsgierige en verwonderende houding (zij vragen: ‘waarom...?’). Deze houding kun je op latere leeftijd terugvinden, onder andere door te filosoferen.

Jongeren in de onderbouw (twaalf tot vijftien jaar) vormen een vergeten groep als het gaat om filosofie onderwijs. Deze drie leerjaren vallen in een gat tussen ‘filosoferen met kinderen’ op de basisschool en Filosofie als eindexamenvak. Echter, met name in het VWO en het Gymnasium heeft het vak Filosofie ook daar de afgelopen jaren haar intrede gedaan. Maatschappelijke en levensbeschouwelijke onderwerpen als ethiek, antropologie en burgerschapsvorming, staan hierin centraal, met bijbehorende vragen als: ‘Wat is goed leven?’ en ‘Wat betekent het om te leven

WEET NIET WAT HIER NU
VAN TE DENKEN

WAAROM
?

Analyse

KAREN FABER

WAAROM?

“Wat heeft de **hedendaagse jeugd** aan eeuwenoude filosofische ideeën?”

in een democratie?’ Het vak vervangt vaak Godsdienst, Catechese of Levensbeschouwing en heeft raakvlakken met Maatschappijleer.

Achter deze invulling schuilen verschillende argumenten. Het hoofddoel is morele vorming: enerzijds het bevorderen van persoonlijke autonomie en vrijheid (persoonsvorming; ontwikkeling van identiteit) en anderzijds het stimuleren van sociale betrokkenheid en verantwoordelijkheid in onze multiculturele samenleving (burgerschapsvorming). De respondenten in dit onderzoek (docenten Filosofie en auteurs van onderwijsmethoden) lijken te vermoeden dat leerlingen door te filosoferen, toleranter worden ten opzichte van elkaar; wanneer zij zich open, verwonderend en zelfstandig opstellen (kritische houding), zullen zij zich meer inleven in anderen en betrokkenheid tonen (tolerante houding).

In dit artikel wordt betoogd dat filosoferen als vaardigheid een serieuzere plek verdient in deze leerjaren, al dan niet door een apart vak als Filosofie; filosoferen draagt bij aan morele vorming van jongeren.

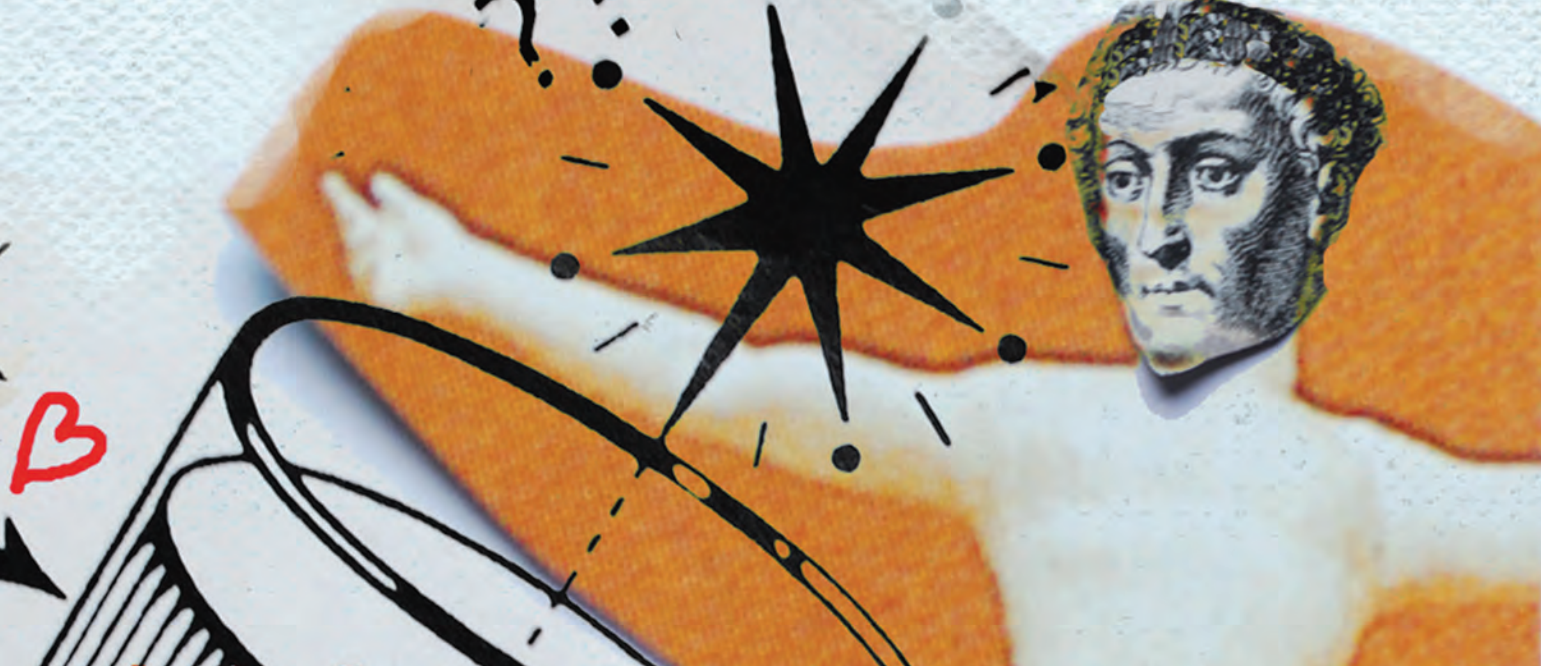
Wat betekent filosoferen?

Als aan jongeren in de eerste les Filosofie wordt gevraagd welke associatie zij hebben bij dit vak, antwoorden zij vaak ‘moeilijk’, ‘zweverig’ en ‘abstract’. Filosofie is in de hoek van de spiritualiteit terechtgekomen, terwijl het ook staat voor de eerste fundamentele wetenschap. In het onderwijs staat filosofie vooral voor het vormen van een levensvisie en voor kritisch denken. Deze laatste opvatting van filosofie staat in dit artikel centraal.

Hoewel kritisch denken (als ‘gereedschap’ om kennis te verwerven) tegenwoordig als belangrijkste onderwijsdoel wordt gezien, lijkt in de onderwijspraktijk kennis nog steeds het doel op zich te zijn (een eindproduct). Jongeren worden overladen met kennis. Dit verzwakt vaak hun leergierigheid, waardoor zij hier uiteindelijk niet veel van leren. Onder andere Richard Paul en Linda Elder, van de Critical Thinking Movement in de Verenigde Staten, geven aan dat de meerwaarde van filosoferen ligt in kritisch denken als vakoverstijgende vaardigheid, die verder gaat dan het reproduceren van kennis. Om jongeren goed te kunnen ondersteunen in het kritisch leren denken, is er een vak nodig, waarin deze vaardigheid centraal staat (in de vorm van Filosofie of anderszins).

Filosoferen of kritisch denken betekent het onderzoeken van je veronderstellingen of (voor)oordelen: van datgene wat je vanzelfsprekend vindt. Filosoferen is iets anders dan zomaar discussiëren (‘roept u maar...’) en proberen gelijk te krijgen; het is argumenteren of logisch redeneren. Je zoekt fundamenten waar je jouw mening op baseert; voor filosoferen is bagage nodig.

Hoe ziet filosoferen in een klas eruit? Bijvoorbeeld, de leerkracht vraagt of de jongeren weleens een kip eten. ‘Ja, hoor, lekker’ is het antwoord. De leerkracht vraagt vervolgens of zij weleens een kat eten. ‘Nee, natuurlijk niet!’, ‘dat is zielig!’, ‘hoe kom je erop...’ klinken de reacties. Een jongere zegt: ‘voor een kip is het toch ook zielig?’. Een ander zegt: ‘in India eten ze geen koeien... en in China eten ze honden’. De jongeren

worden zich zo bewust van hun vanzelfsprekendheden en leren dat hun opvattingen bij hun eigen cultuur horen. Iedereen denkt verschillend en de ene opvatting is niet per se beter dan de andere. Zij leren zich zo in te leven in anderen en meerdere opvattingen naast in plaats van tegenover elkaar te plaatsen ('én-én' in plaats van 'of-of').

Waarom juist hier en nu filosoferen, in onze maatschappij?

Wat heeft de hedendaagse jeugd aan eeuwenoude filosofische ideeën? Is de denkstijl van bijvoorbeeld Socrates nog wel actueel voor het onderwijs van vandaag? Ja, want door de ogen van filosofen kunnen jongeren leren kijken naar hun eigen wereld. Mensen hebben door de jaren heen verschillende manieren van leven gekend en dat is nog steeds zo. Opvattingen zijn tijdelijk en persoonsgebonden; opvattingen van anderen zijn ook waardevol, ook al ben je het er misschien niet mee eens. Deze ontdekking is essentieel voor jongeren.

Juist nú vraagt de ingewikkelde multiculturele omgeving om een filosofische beschouwing. Vooral door de toegenomen multiculturaliteit is er vanaf de jaren negentig meer aandacht voor morele vorming op school gekomen en vraagt de overheid sinds 2006 van alle scholen voor voortgezet onderwijs om hun taak tot burgerschapsvorming te volbrengen. Filosoferen is daar een geschikte mogelijkheid voor, omdat leerlingen door kritisch te denken bezig zijn met morele vorming. Waarom is morele vorming van belang?

Veel jongeren krijgen onder andere op school met veel verschillende culturen te maken en tegelijkertijd krijgen zij zelf niet meer vanzelfsprekend van huis uit een geloof mee, in tegenstelling tot hun (groot)ouders. Verschillende waarden zijn verrijkend, maar kunnen ook botsen. Zo willen we dat jongeren voor zichzelf opkomen (assertiviteit is een groot goed), als ook rekening houden met anderen. In de adolescentiefase, waarin zij zelfstandig worden en een eigen identiteit ontwikkelen, is dit verwarrend.

Door te filosoferen, worden jongeren zich bewust van hun zekerheden en onzekerheden. Filosoferen biedt jongeren geen zekerheid, hoewel zij daar wel naar zoeken. Filosoferen kan wel het zelfvertrouwen vergroten, simpelweg doordat jongeren hun mening uitspreken en er naar hen geluisterd wordt. Opvoeders denken overigens vaak dat jongeren vooral eigenwaarde opbouwen door sociale waardering van anderen te krijgen, maar dit ontstaat vooral door zelfstandig keuzes te maken, zo geeft ontwikkelingspsycholoog Thomas Lickona aan. Op deze manier wordt door te filosoferen de zelfstandigheid en het vormen van een eigen identiteit versterkt. Waarom is het belangrijk om jongeren te steunen in het vormen van een eigen identiteit? Volgens Ebskamp en Kroon ontstaat er eerder een relativistische, teruggetrokken houding, wanneer jongeren onzeker blijven, dan wanneer zij een sterke eigen identiteit hebben ontwikkeld. Bijvoorbeeld, je haalt onverschillig je schouders op voor de mening van een ander ('dat moet hij zelf maar weten'), wanneer je je niet goed weet te verhouden tot die ander ('wat vind ik er eigenlijk van; hoe sta ik er tegenover?'). Deze teruggetrokken houding stopt vaak de communicatie, die juist van

Het volledige onderzoek naar filosofie in de onderbouw bestaat uit twee delen: een empirisch deel (diepte-interviews, enquêtes en bestudering van methoden) en een argumentatief deel. In het eerste deel staan twee vragen centraal: hoe wordt het vak vormgegeven en waarom op deze manier? Het tweede, argumentatieve deel, bestaat uit een pleidooi voor morele vorming door filosofie in de onderbouw. Er worden argumenten gegeven vanuit verschillende filosofische invalshoeken. Vier vragen die centraal staan zijn: waarom hoort morele vorming in onze huidige maatschappij (Rawls en Taylor); waarom op school (Dewey); waarom in de vroege adolescentie (Piaget en Kohlberg) en waarom door filosofie/ kritisch denken (Paul, Elder, Lipman)? De volledige scriptie is op te vragen via www.lerenfilosoferen.nl.

belang is om elkaar te kunnen begrijpen. Bewustwording van de eigen onzekerheid of de eigen identiteit, is van belang om tot interactie te komen.

Onverschilligheid wordt nog wel eens verward met tolerantie: 'Ik weet niet waarom zij zo leven, maar het zal wel, laat hen maar..'. Echter, tolerare (latijn) staat niet gelijk aan 'niet veroordelen', maar aan ver-dragen, erkennen. Daarvoor is kennis nodig; kennen is essentieel om te kunnen erkennen. Tolerantie betekent eigenlijk delen: 'Ik ben het misschien niet eens met die ander, maar ik gun hem wel zijn vrijheid'. Zeker in een multiculturele samenleving, met meer kans op relativisme en ongelijkheid, zijn tolerantie en sociale betrokkenheid nodig. Grofweg gezegd: hoe meer versnipperd een maatschappij is, hoe meer 'bindmiddel' er nodig is. Dit argument geven onder andere Leenders en Veugelers (2004), Sierens (2007) en Bull (2008) voor burgerschapsvorming.

Door te filosoferen, leer je vragen stellen aan elkaar en goed naar elkaar te luisteren, zonder elkaar te veroordelen. Hier leren jongeren h^oe je met elkaar lastige en beladen onderwerpen bespreekt, die zij vanuit onzekerheid misschien liever uit de weg zouden gaan.

Een voorbeeld: een jongere die zei niet in God te geloven, vertelde dat hij het belachelijk vond dat Islamitische meisjes 'hoofddoekjes móesten dragen'. Hij zag dit als teken van onderdrukking. Hiermee leek hij een boodschap uit de media te verwoorden. Door een filosofisch gesprek kon een Islamitische jongen, die overigens trots was op zijn geloof, reageren. Hij legde de betekenis ervan uit, vertelde dat niet alle Islamitische meisjes een hoofddoek moeten dragen en dat Islamitische mannen ook een hoofddeksel kunnen dragen. Hij zei ook dat dit tevens voorkomt binnen het Jodendom (het keppeltje) en het Christendom (de hoed). Dit was een openbaring voor de jongen én de groep. Op deze manier kwamen zij erachter dat er naast verschillen ook overeenkomsten zijn tussen verschillende culturen. Daarnaast leren zij dat er binnen een cultuur ook verschillen zijn: een persoon is meer dan bijvoorbeeld een 'Moslim'. Jongeren leren zo hun mening te nuanceren ('enerzijds.., anderzijds..'). Zij ontdekken hun eigen vooroordelen en leren hierop te reflecteren; waar ga ik eigenlijk vanuit en waar baseer ik dat op?

Waarom juist met pubers filosoferen?

Naast het zelfstandig worden en het vormen van een eigen identiteit, is de adolescentiefase geschikt omdat jongeren wat betreft moreel redeneren zich in een overgangsfase bevinden. Door te filosoferen over bijvoorbeeld ethische dilemma's, stimuleer je hun niveau van moreel redeneren.

De beroemde psychologen Jean Piaget en Lawrence Kohlberg stellen dat kinderen bepaalde denkfases doorlopen en dat de omgeving het ontwikkelingstempo beïnvloedt. Stimulans vanuit de omgeving is nodig, omdat anders de neiging blijft bestaan om op een egocentrische manier te redeneren. Van jonge kinderen accepteren we het nog dat zij hun eigenbelang nastreven. Zij hebben opvoeders nodig om hun gedrag te sturen (belonen en straffen). Oudere kinderen kunnen steeds meer hun

Analyse

KAREN FABER

gedrag sturen vanuit hun eigen, autonome geweten. Zij worden steeds zelfstandiger en socialer; zij zijn steeds meer op respectievelijk de ander, de groep en de maatschappij gericht. Veel jongeren in de leeftijd van twaalf tot vijftien jaar zullen wel rekening houden met anderen, maar laten zich uiteindelijk leiden door eigenbelang. Ze wegen af wat hun gedrag hen (instrumenteel) zal opleveren ('voor wat, hoort wat'; het niveau van de wederkerigheid). De meeste jonge adolescenten bevinden zich op het 'conventionele niveau': de afspraken (conventies) of verwachtingen van de groep zijn belangrijk. Deze vorm van gehoorzaamheid aan vrienden kan riskant zijn, omdat jongeren geneigd zijn onvoorwaardelijk aan verwachtingen te voldoen. Zij zijn gevoelig voor manipulatie en het nalopen van anderen. Uit angst om uit de groep te vallen, accepteren ze bijvoorbeeld straf van een opvoeder. Daarom is filosoferen zo belangrijk: om hen te stimuleren op een hoger moreel niveau te redeneren. Op dit hogere niveau zullen jongeren naast vrienden rekening houden met mensen in de maatschappij waar ze niet direct mee te maken hebben. Jongeren zijn dan niet alleen in staat om zich in te leven in anderen, zij zijn ook in staat in te zien waarom er bepaalde regels nodig zijn in een systeem ('als iedereen rotzooi op de grond zou mogen gooien, dan...'). Zij hebben meer respect voor de sociale orde en begrijpen nu politieke structuren zoals democratie beter (het niveau van de democratische moraal). Het is belangrijk dat opvoeders hen de kans geven om samen te werken en democratische besluiten te nemen, nu zij hier aan toe zijn. Laat hen bijvoorbeeld zelf een schoolfeest, voorstelling of verkiezing organiseren.

Door te filosoferen krijgen jongeren de mogelijkheid om bewust keuzes te maken en hier verantwoordelijkheid voor te dragen. Hierdoor bouwen zij eigenwaarde op. Dit verkleint de neiging om anderen na te lopen, wat zeker in deze fase belangrijk is. Ook worden zij gestimuleerd om meer rekening te houden met andere mensen die verder van hen af staan.

Tot slot

Is filosoferen oubollig? Nee, het is actueel én belangrijk voor pubers! Juist in de leeftijd van twaalf tot vijftien jaar bevinden jongeren zich in een geschikte fase om met elkaar te filosoferen. Elke jongere zou daarom op school, óók in de onderbouw, hiertoe de gelegenheid moeten krijgen. Dit is niet alleen van belang als een goede voorbereiding op de eindexamenjaren en het vervolgonderwijs, maar zeker ook als voorbereiding op hun rol in de multiculturele maatschappij. ★

KAREN FABER (MSc/ MA) is docent Pedagogiek en Filosofie aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en socratisch gespreksleider bij de Stichting Leren Filosoferen (www.lerenfilosoferen.nl). Adres: Meerwijkselaan 5-17, 6571 CM Berg en Dal, tel. 06-41017327, e-mail: karen@lerenfilosoferen.nl

LEES MEER:

Faber, K.A. (2009). *Morele vorming door kritisch denken; de pedagogische betekenis van filosofie in de onderbouw van het voortgezet onderwijs*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.

Kwak, D. (2007). Re-conceptualizing Critical Thinking for Moral Education in Culturally Plural Societies. *Educational Philosophy and Theory*, 39(4), 460-470.

Leenders, H., & Veugelers, W. (2004). Waardevormend onderwijs en burgerschap; een pleidooi voor kritisch-democratisch burgerschap. *Pedagogiek: wetenschappelijk forum voor opvoeding, onderwijs en vorming*, 24(4), 361-375.

Paul, R. (1993). Critical Thinking, Moral Integrity and Citizenship: Teaching for the Intellectual Virtues. In: R. Paul, *Critical Thinking: What Every Student Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Dillon Beach, CA: Foundation For Critical Thinking.

Sierens, S. (2007). *Leren voor diversiteit- leren in diversiteit; burgerschapsvorming en gelijke leerkansen in een pluriforme samenleving; een referentiekader*. Steunpunt Diversiteit & Leren.